

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA DİNİN DENETLENMESİ VE MUHAFAZASI MESELESİ

Murat KILIÇ*

Öz

Cumhuriyetin ilk yıllarında izlenen temel politikalardan biri laikliktir. Bu politika özellikle dinin devlet ve toplum ile ilişkisini düzenlemek için kullanılmıştır. Bu çerçevede din, Diyanet İşleri Başkanlığı vasıtasıyla devletin kontrolüne alınmış ve denetlenmiştir. Temel amaç, laiklik karşıtı eylemlerin ve dinin farklı yorumlarının önüne geçmektir. Ancak engellenen sadece laiklik karşıtı eylemler değildir. Aynı zamanda dine karşı pozitivist yorumlar ile dini rencide ve tahkir eden eylemlerin de men edildiğini görmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler

Türkiye Cumhuriyeti, Laiklik, Dinde Reform, Din.

THE STATE SUPERVISION AND MAINTENANCE OF RELIGION ISSUE DURING THE FIRST YEARS OF TURKISH REPUBLIC

Abstract

One of the main policies in the first years of the Republic was laicism. Laicism policy was especially used to regulate relation between religion and the state and society. In this framework, religion was taken under state supervision through the Directorate of Religious Affairs. The main purpose was to prevent movements that were against the laicism and different interpretations of religion. However, it was not only these movements and interpretations that were blocked. At the same time, it was possible to see positivist interpretations against the religion and insulting and provocative actions were prevented.

Keywords

Turkish Republic, Laicism, Religious Reform, Religion

* Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Isparta/Türkiye.
muratkilic@sdu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5048-5227
Makalenin Gönderilme Tarihi: 25 Temmuz 2017
Makalenin Kabul Tarihi: 24 Eylül 2017
Makalenin Yayınlanma Tarihi: 25 Ekim 2017

GİRİŞ

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş, sadece bir rejim değişikliği değil, aynı zamanda yeni bir toplum iddiasının ortaya konulmasını ifade etmektedir. Bu iddia çerçevesinde Cumhuriyetin ilk yıllarında, devlet mekanizmasında ve toplumda pek çok dönüşümün gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu hedeflere ulaşmada kullanılan en önemli araçlardan biri de şüphesiz, dinin devlet ve toplum ile ilişkisini düzenleyen laiklik ilkesidir. Laiklik, dünyevi hayatı düzenleyen normların kaynağının uhrevi değil; yine dünyevi olması/haline getirilmesi anlamına gelmektedir. Bununla birlikte genel ve basit şekliyle din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı yürütülmesi olarak formüle edilmiş ve kabul görmüştür. Ancak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında laiklik, bu genel ve basit manadan oldukça farklı bir şekilde hayat bulmuştur. Her şeyden önce mesele, sadece bir din-devlet ilişkisi olarak ele alınmamıştır. Bir yandan dinin devlet yönetimi üzerindeki etkisi ortadan kaldırılmaya çalışılırken, diğer yandan da toplum üzerindeki etkisi ve gündelik hayatı düzenleme işlevi bertaraf edilmek istenmiştir. Başka bir ifadeyle laikleştirilmek istenen sadece kamu düzeni değil, aynı zamanda toplumdur. Bir diğer husus ise cumhuriyetin ilk yıllarında devlet ve din işlerinin tam manasıyla ayrılığından söz etmek mümkün gözükmemektedir. Devlet yönetimi, dine göre düzenlenmemekle birlikte din, devletten bağımsız sivil kurumların eline bırakılmış değildir. Tam aksine dinin, sistem içerisine çekilerek düzenlenmesi ve kontrol altında tutulması esas alınmıştır. Pek çok sahada olduğu gibi din sahasında da devletçi bir tavır sergilenmiş, dinin rolü ve sınırları özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı vasıtasıyla devlet tarafından belirlenmiştir. Bununla birlikte Cumhuriyetin ilk yıllarında devletin din üzerindeki iradesi, sadece düzenleme ve kontrol ile sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda sınırlarını belirlediği dini muhafaza etmek de temel amaçlarından biridir. Burada şu soru sorulabilir: Devlet dini kimden yahut neden muhafaza etmiştir? Şüphesiz bu soruya verilebilecek ilk akla gelen cevap, devletin sınırlarını çizdiği mahfuz haldeki dini, laiklik karşıtı eylemlere karşı muhafaza ettiğiidir. Bu cevap doğru olmasına karşın eksiktir. Çünkü din, aynı zamanda dini tahkir eden ve dini farklı yorumlara tabi tutan düşünce ve eylemlere karşı da muhafaza edilmiştir. İşte bu çalışmanın amacı da cumhuriyet tarihi araştırmalarında çoğu kez gözden kaçan bu düşünce ve eylemler ile devletin bunlar karşısındaki tavrını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, çalışmada önce dinin devlet tarafından denetim altına alınması ele alınacaktır. Daha sonra ise İslam'ı reforma tabi tutmaya çalışan pozitivist yorumlara ve İslam'ı rencide eden eylemlere karşı ortaya konan; çoğu zaman gözden kaçırılan yahut üzerinde durulmayan tavır, arşiv belgelerine ve dönemin matbuatına yansıyan örnekler üzerinden incelenecektir.

DİNİN DENETİM ALTINA ALINMASI

Cumhuriyetin kurulmasının ardından yapılan inkılâpların büyük bir kısmı doğrudan laiklikle ilgilidir. Kısa süre içerisinde milliyetçilikle birlikte öne çıkan laiklik, yeni rejimin temel ilkelerinden biri haline gelmiştir. Karpat, aklî ve ilmî, olarak nitelediği laiklik ilkesinin işlevlerini şu şekilde sıralamaktadır: *Din karşısında tarafsız, modern bir milli devlet kurmaya zemin hazırlamak; toplumu dinsel baskılardan kurtarmak ve yeni, hür bir birey tipi yaratmak.* Bu işlevlerin hayata geçirilişi sırasında alışagelmışin dışındaki uygulamalar ve yaşanan dönüşüm ise devlet ile toplumun bazı kesimleri arasında zaman zaman bir gerilimin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle 1924 Kanunları, her köklü değişim hareketinde görülebileceği üzere yeni karşısında eskinin direncini temsil eden siyasal ve toplumsal düzeyde bir muhalefeti de beraberinde getirmiştir. Zaman zaman toplumu mobilize etmeyi de başaran bu muhalif kesimlerin temel argümanı ise yine Karpat'ın ifadesi ile laikliğin esasında "resmi bir dinsizlik dogması" olduğudur¹.

Oysaki laiklik alanında atılan/atılacak adımların hiç birinin amacı İslam'ı topyekûn ortadan kaldırmak ve dinsiz bir toplum inşa etmek olmamıştır. Laiklik politikası ile İslam'ın değil; aşırılığın reddedilmesi ve bunlarla mücadele edilmesi hedeflenmiştir². Somut düzeyde bu aşırılığı, tarikatlar, tekkeler ve şeyhler temsil etmektedir. Dolayısıyla reddedilen nüfuzu kırılmaya çalışılan, mücadele edilen şeyler de bunlar olmuştur. Bu mücadele sırasında hareket noktası ise İslam'ın bir akıl dini olduğudur. İlk aşamada yeni rejim, İslam ile ilişkisini büyük ölçüde bunun üzerine kurmuştur. Bizat Atatürk, daha Cumhuriyetin ilanından önce bunu vurgulamıştır. 31 Ocak 1923'te İzmir'de halka hitabında İslam'ın akla ve mantığa uygun olduğunu şu şekilde belirtmiştir: *Bizim dinimiz en makul ve en tabii bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabii olması için akla, fenne, ilme ve mantığa tetabuk etmesi lazımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen mutabıktır, İslam hayatı içtimaiyesinde hiç kimsenin bir sınıfı mahsus halinde muhafazai-mevcudiyetiye hakkı yoktur. Kendilerinde böyle bir hak görenler ahkâmı diniyeye muvafık harekette bulunmuş olmazlar. Bizde ruhbanlık yoktur, hepimiz müsaviyiz ve dinimizin ahkâmını mütesaviyen öğrenmeye mecburuz. Her fert dinini, diyane-tini, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da mekteptir*³.

Bu konuşmadan birkaç ay sonra 16 Mart 1923'te Adana'da yaptığı konuşmasında ise yine İslam için temel ölçütün akıl ve mantık olduğunu vur-

¹ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 349-350.

² Nur Betül Çelik, "Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 86.

³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s. 94.

gulamış ve İslam'ın yanlış ellere düşmesinden doğan durumu ve tarikatların İslam'a verdiği zarara dikkat çekmiştir:

Bizi yanlış yola seok eden habisler, bilirsiniz ki, alelekser din perdesine bürünmüşler, saf ve nezih halkımızı hep şeriat sözleriyle aldata gelmişlerdir. Tarihimizi okuyunuz, dinleyiniz... görürsünüz ki, milleti mahveden, esir eden, harab eden fenalıklar, hep din kisvesi altındaki küfür ve melanetten gelmiştir. Onlar her türlü hareketi dinle karıştırırlar. Hâlbuki elhamdülillah hepimiz Müslümanız, hepimiz dindarız, artık bizim dinin icabatını öğrenmek için şundan bundan derse ve akıl hocalığına ihtiyacımız yoktur. Analarımızın babalarımızın kucaklarında verdikleri dersler bile, bize dinimizin esasatını anlatmaya kâfidirler... Bilhassa bizim dinimiz için herkesin elinde bir miyar vardır. Bu miyar ile hangi şeyin bu dine muvafık olup olmadığını kolayca takdir edebilirsiniz. Hangi şey ki akla, mantığa, menfaati ammeye muvafıktır; biliniz ki o bizim dinimize de muvafıktır. Bir şey akıl ve mantığa, milletin menfaatine, İslam'ın menfaatine muvafıkse kimseye sormayın. O şey dindedir. Eğer bizim dinimiz aklın, mantığın tetabuk ettiği bir din olmasaydı ekmele olmazdı, ahir din olmazdı⁴.

Görülebileceği üzere Atatürk'ün kafasında hurafelerden, batıl inançlardan ve bunların müsebbibi olarak görülen tarikatlardan arındırılmış sade ve akli bir İslam tasavvuru mevcuttur. Atatürk'ün ifadelerine paralel olarak Cumhuriyet laikliği de hiçbir zaman "resmen ve alenen" dinin özüne karşı çıkmamış, gerçek Müslümanlığa aykırı olduğu öne sürülen boş inançlara ve dinin kötüye kullanılmasına karşı çıkmakla yetinmiştir⁵. Dolayısıyla "akli" ve "akli olmayan" İslam anlayışları arasında bir ayrıma gidilerek ikincisine karşı bir cephe alınmıştır. Tekke ve zaviyelerin kapatılması da bunun en önemli göstergelerinden ve sonuçlarından biridir. Öte yandan "akli" İslam'ın nasıl ve kim tarafından belirleneceği de başka bir sorun olarak gözükmektedir. Aslında "nasıl" sorusunun cevabı Atatürk tarafından verilmiş ve akıl ve mantık bir miyar olarak gösterilmiştir. İkinci sorunun cevabı yani bu miyarı kullanacak merci kimdir sorusu ise kısa süre içerisinde cevabına kavuşmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet, pek çok şey gibi İslam'ı hurafelerden ve dogmalardan arındırarak akli bir anlayışı ortaya koyma işini de bizzat üzerine hatta inhisarına almıştır.

Bu çerçevede de din sahasına devletin aktif bir şekilde müdahalesi ön görülmüştür. 1924'te medreselerin kapatılarak yerlerini, Milli Eğitim Bakanlığı denetimindeki imam hatip okullarına ve ilahiyat fakültelerine bırakmışlardır. Ancak belki de daha önemli bir gelişme Şeyhülislamlık makamının

⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s. 131.

⁵ Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, Tarih Vakfı Yurt Yayınları., İstanbul 2012, s. 216.

ve Ankara hükümetinde bu makamın görevlerinin çoğunu üzerine almış olan Şeriye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılması ve yerine Diyanet İşleri Başkanlığı ve Evkaf Umum Müdürlüğü'nün kurulmasıdır. Bu kurumların görevleri, cami türbe idaresi, imam ve müezzin ve diğer cami görevlilerinin atanması ve müftülerin gözetimi olarak belirlenmiştir⁶.

Bu belirlenen görevlerle birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı daha geniş bir mana ve fonksiyona sahip olmuştur. Bu kurum vasıtasıyla, İslami uygulamalar ve müesseseler, tamamen kontrol altına alınarak devlete bağlanmış ve bir kamu görevi halinde örgütlenmiştir⁷. Başka bir ifadeyle resmi ellerle "akli İslam"ın sınırları ve ölçütleri belirlenmiş; yaygınlaşması ve kontrolü sağlanmıştır. Yani dolayısıyla din ile devletin ayrılmasında ziyade; dinin devletin denetimine verilmesi söz konusudur. Nitekim bu duruma uygun olarak devlet, din üzerinde tek söz ve inisiyatif sahibinin kendisi olmasını, bunun dışında ortaya çıkan her türlü müdahaleyi engellemeyi görev bilmiştir. Nitekim bu görevi, gerek dinde reform meselesinde, gerekse İslam'ın ve İslami değerlerin rencide yahut tahkir edildiği bazı durumlarda net bir şekilde ifa etmiştir.

DİNDE REFORM MESELESİ

Cumhuriyetin ilk yıllarında devletin İslam dini üzerindeki tasarrufu, sadece İslam'ın hurafelerden arındırılması ile de sınırlı değildir. Bu arıtma çalışmaları sürerken, dinde reform ve milli bir din meselesi de gündeme gelmiştir. Aslında dinde reform meselesi, cumhuriyetin kurucu kadrolarının yabancı olduğu yeni bir olgu değildir. 1908 Devriminden sonra din alanında bir modernleşmenin gerekliliği, Meşrutiyetin fikir akımlarının ittifakına mazhar olabilen hususlardan biridir. Bu fikir akımlarını, bu ittifaka iten temel dinamik, İslam'ın aslında akli, hatta tabii bir din olduğu; ancak bu aslındaki halinden çıkararak akla ve tabiat kanunlarına aykırı inançlarla bozulduğu; İslam'ı bunlardan temizleyerek saf haline döndürmek gerektiği ve en büyük inkılabın bunu başarmak olacağı fikridir⁸. Nitekim Müslüman Osmanlı-Türk aydınlarına göre ilerlemeye, bilime mani olan din ve İslam değil; İslam'ın dört halife devrinden sonra büründüğü kisvedir. Hal böyle iken İslam ile Müslümanlık arasında bir ayrım gidilmiş ve dinde reform, esas/gerçek İslam'ı kurtarma meselesi olarak algılanmıştır⁹.

Cumhuriyetin ilk yıllarında da bu yaklaşım benimsenmiş, hatta daha da ileri götürülerek resmi teşebbüse dönüşmüş ve 1928 yılında İlahiyat Fakül-

⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 408-409.

⁷ Timur, *age.*, s. 125-126.

⁸ Berkes, *age.*, s. 430.

⁹ İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'nde Bir Mesele Olarak İslam*, Cilt 2, Dergah Yay., İstanbul 2016, s. 126.

tesisi bünyesinde İslam dininde reform ile ilgili çalışmalar yapmak için bir komisyon kurulmuştur. Köprülüzade Fuad, Terbiyecisi İsmail Hakkı, Ruhîyat müderrisi Şekip, İzmirli İsmail Hakkı, Halil Halid, Halil Nimetullah, Mehmet Ali Aynî, Şeref Alaaddin, Şevket Arapgirli, Hüseyin Avni, Hilmi Ömer, Yusuf Ziya gibi isimlerden oluşan komisyonun kuruluş amacı, İslam'a "yeni hayatın tekâmülünün seyrine uygun bir şekil vermek" olarak belirlenmiştir¹⁰. Çalışmalarını sessiz sedasız yürüten komisyon, hazırladığı layihanın basında yayınlanması ile gündeme gelmiştir. Dini ıslahatların esasları hakkında hazırlanan layiha, ilk kez 20 Haziran 1928 tarihli *Vakit* gazetesinde yayınlanmıştır. Layihanın hemen başında komisyonun kuruluş gerekçesi ve dinde neden bir reform gerektiği açıklanmıştır:

Dini İslahatlarımızın esaslarını tetkik ve tespit etmek üzere içtima eden komisyonumuz bu babdaki ilmi kanaatini berevehizîr [aşağıda olduğu gibi] arz eder.

1. *Demokrasi sahasında tecelli eden muazzam Türk inkılabı, lisani, ahlaki, hukuki, iktisadi bütün içtimai müesseseleriyle başlıca iki manzara gösteriyor. Birincisi: bütün içtimai müesseselerin amelileşmesi. İkincisi: bütün içtimai müesseselerin millileşmesi. Binaenaleyh cemiyetimizin hayatında ilme ve makulâta [akıl uygun bulunduğu] ait olan bütün mevzular akim ve ilmin salahiyeti ile idare edildiği gibi milli hayata ait olan bütün faaliyetlerde infiraticılıktan kurtulmakta ve milli tesanüte dâhil olmaktadır.*

Türk inkılabı lisanda, ahlakta, hukukta, iktisatta, sanatta yaptığı bütün tahavvüllerin mebdaini [dönüşümün başlangıcını] ilmin makuliyetinden ve milli hayatın feyzinden almıştır.

2. *Dinde içtimai bir müessesedir. Diğer içtimai müesseseler gibi hayatın zaruretlerine katlanmak, tekâmülün seyrini kovalamak mecburiyetindedir.*

Bu tekâmül gerçi dinimizin tabiatı esasıyesine haricinde olmayacaktır. Fakat bununla dinimizin ilmi, İktisadi ve bedû emirleri her ne olursa olsun bütün eski şekillere ve eski örflere merbut ve tekâmül kudretinden mahrum kalacağını düşünmek hatadır. Binaenaleyh: Türk demokrasisinde din de muhtaç olduğu inkişafı ve hayatiyeti göstermelidir.

3. *Böyle bir ıslahat imkânı mevcut olmakla beraber bunu sırrîlerin la aklî ve fevri olan tesirlerinden beklemek bugünkü cemiyetlerin şartlarına göre bir imkânsızlıktır. Dini hayat da ahlaki ve İktisadi hayat gibi ancak ilmî tefekkürler ve ilmî usullerle bast[uzun uzadıya anlatma] ve ıslah edilmelidir ki diğer müesseselerle hema-heng[uygun] bir surette hususi ve şahsi feyzini verebilsin¹¹.*

İslahatın temel gerekçesi olarak bütün sahalarda yapılan inkılâplara uyum sağlamak için dini sahada da bir ıslaha ihtiyaç duyulması belirtilmiş;

¹⁰ *Vakit*, 20 Haziran 1928, s. 1.

¹¹ *Vakit*, 20 Haziran 1928, s. 1.

ancak bu ıslahatın İslam'ın esaslarına aykırı olmayacağı özellikle vurgulanmıştır. Komisyon üyeleri bunun hemen ardından ise söz konusu ıslahat için tasavvur ettikleri tedbirleri sıralamışlardır:

Evvela; ibadetin şeklinde: Mabetlerimiz temiz, muntazam, kabili ziyaret ve kabili iskân bir hale getirilmelidir. Mabetlerde sıralar elbiselikler tesis edilmeli ve temiz ayakkabılarla mabetlere girilmesi terviç[destekleme] edilmelidir. Bu, dini ıslahatın ibadete ait olan sıhî şartıdır.

Saniyen; ibadetin dilinde: İbadet lisanı Türkçe olmalıdır. Ayetlerin duaların, hutbelerin Türkçe şekilleri kabul ve istimal[kullanma] edilmelidir. Bunlar; yalnız hafızanın sermayesi olarak değil, mektup ve muharrer olarak dahi istimal edilebilmelidir ve mabetlerde bu esasta teşkilat yapılmalıdır.

Salisen ibadetin sıfatında: İbadetlerin son derece bedî, müheyyiç derunî bir şekilde yapılması temin edilmelidir. Bunun için usul dairesinde tağanniye[sarkı söyleme] müsait müezzinler, imamlar yetiştirmek lazımdır.

Ayrıca mabetlere musiki aletlerinin kabulü dahi lazım gelir. Mabetlerde ilahi mahiyetinde asri ve istromantel musikiye kat'î ihtiyaç vardır.

Rabian; ibadetin fikriyatında: Hutbelerin matbu şekilleri kâfi değildir. Hitabet kıraatten ayrı bir şeydir. Hutbelerde mühim olan mahiyet doğrudan doğruya ilmî yahut İktisadi fikirler değil, doğrudan doğruya dinî olan kıymetler ve muâkalelerdir[hayata geçmeyen nazar].

Bunu verebilecek olan insanlar hitabete muktedir din feylesoflarıdır. Bu mertebede hatiplerimiz İlahiyat Fakültesi vasıtasıyla kâfi miktarda yetişinceye kadar hariçte mevcut olan din mütefekkirlerinden ve din feylesoflarından istifade etmek lazımdır. Bunlar haricinde yapılacak hizmet Din Edebiyatının ve Din Felsefesinin tesisidir.

Bu maksadı eski şekli ile ne doğrudan doğruya ilmi kelam, ne doğrudan doğruya tasavvuf temin edemez. Asıl mühim olan şey ne Kur'anı Kerimin Türkçesi ne de bu Türkçesinin tasnif ve tensik[düzenleme] edilmiş şeklidir. Mühim olan şey Kur'anın ve İslam dininin beşeri ve mutlak mahiyetini gösteren felsefi bir rüyet-tir[görme, bakma]. Şimdiye kadar bu yapılamamıştır. Kur'anı Kerim bu gözle görülüp kuvvanî[dinamik] bir zekâ ile anlaşılmadıkça aklı mahz[saf] ve mantiki mücerret ile anlaşılamaz¹².

Mabetlerin fiziki şartlarının düzeltilmesi, ibadet dilinin Türkçe olması, müezzin ve imamların yetiştirilmesine özen gösterilmesi, hutbelerin içeriğinin düzenlenmesi gibi ıslahatlar öneren komisyon raporu, bunların hayata geçirilmesi sırasında ise merkeze ilahiyat fakültesinin konulmasını önermektedir. Üç senelik bu fakültenin önderliğinde yapılacak dini sahadaki

¹² Vakıf, 20 Haziran 1928, s. 2.

ıslahatların sadece Türkiye için değil; bütün İslam âlemi için faydalı olacağı belirtilmektedir. Fakülte bu kapsamda umumi dersler ve konferanslar verecek, din görevlisi memurların eğitimi için kurslar açacak, Cuma hutbelerinin hazırlanmasını bizzat üstlenecek ve ayrıca Fakülte Mecmuası vasıtasıyla bu ıslahatların İlmî mütalaalarını ve ilmî mülâhazalarını yayımlayacaktır¹³.

Dinde İslahat Komisyonunun ortaya koyduğu alışılmışın oldukça dışındaki ıslahatların pek çoğu hayat bulmayacak; sadece Türkçe ezan gibi bir kısmının belirli bir dönem kısa süreli uygulanma şansı olacaktır. Teklif edilen bu ıslahatların ölü doğduğuna işaret eden Lewis'e göre "Osmanlı Devletini, cumhurbaşkanlığı, bakanlı ve parlamentolu bir ulusal cumhuriyete çevirmek mümkündür. Camiyi oturacak sıraları, orgu ve imam-mugannisi ile bir Müslüman kilisesine çevirmek mümkün değildir". Bunda şüphesiz en önemli etken, Osmanlı'dan devralınan toplum yapısı ve zamanın atmosferinin elverişli olmamasıdır. Kaldı ki kurulan komisyonun niteliği de bu işe çok uygun değildir. Lewis'e göre medrese geleneklerine alışık hocalar, kendilerine verilen görevi, gönül hoşluğuyla benimsemişlerdir¹⁴. Lewis ile benzer şekilde Ergin de kurulan komisyonu oluşturan isimler arasında bir tecanüs ve fikir birliğinin olmadığını ve olamayacağını belirterek durumu bir garabet olarak nitelendirmektedir. Neticede komisyon raporunun basına yansımaları ve çalışmaların kamuoyu tarafından öğrenilmesinin ardından ıslahat fikrinden vazgeçmiştir¹⁵. Nitekim ıslahatı planlamak ve yürütmek ile görevlendirilen Fakülte de 1933'te kapatılmış, yerini Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Enstitüsüne bırakmıştır. Şerif Mardin ise bu girişimden vazgeçilmesini yeni rejimin ümmet ideolojisinin kendinden daha kuvvetli olduğunu kabul etmek zorunda kalmasına bağlamaktadır. Bu kabul ediş ve muhtemel tepkiler üzerine devlet bundan sonra dini bilimsel çabalarla şekillendirmekten vazgeçmiştir¹⁶. Ancak daha önemlisi, Cumhuriyet yönetimi, kendisinin planladığı ama hayata geçirmedeği "dinde reform" meselesinin bundan sonra dile ve gündeme

¹³ Vakıf, 20 Haziran 1928, s. 2.

¹⁴ Lewis, *age.*, s. 410.

¹⁵ Komisyon üyeleri arasında yapılmak istenen ıslahatlar üzerinde mutabakat olmadığını ve ciddi fikir ayrılıklarının bulunduğu yine bizzat komisyonda bulunan Şerafettin Yaltkaya'nın komisyonun kuruluşu ve çalışmaları ile ilgili olarak aktardığı şu olaydan anlamak mümkündür: "Terbiye Müderrisi İsmail Hakkı, müderrisler toplantısında bir kaç kere Atatürk bizden bir şeyler bekliyor hatta istiyor diyor ve beklenen şeyi de kısmını anlatıyordu. Bunları son bir defa daha bahis mevzuu ettiği zaman, Pekâlâ! Önce bir komisyon bu meseleleri bir rapor halinde tespit etsin de onun üzerinde konuşalım denildi. Bir kaç gün sonra yine toplandığımız zaman elimize hazırlanmış olan raporun birer sureti verildi. Münderecatına muttali olunca bilhassa namazın şeklinin değiştirilmek istendiğini gördüm. Hâlbuki Peygamberimiz, namazı benden gördüğünüz gibi kılınız buyurduğu için kavlî ve fiilî Peygamberi ile aykırı düşen bir mazbatanın altına imzayı koyamazdım. Müderrisler toplantısında bu mesele çetin münakaşaların mucip oldu. Çokluk kabul tarafında idi. Bununla beraber o toplantıda bir karar verilmeden dağıldık, mesele aynı zamanda matbuata da aksetmişti. Gazeteler bunu merakla takip ediyorlar ve mütemadiyen soruşturuyorlardı. Fakat müspet ve doyurucu bir cevap alamıyorlardı. O sırada gazetesinin birisi mazbata müsveddesini neşredince artık inkâra da mecal ve mahal kalmadı." Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt V, İstanbul 1977, s. 1964.

¹⁶ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 148-149.

getirilmesini hoş karşılamayan bir tavır takınmıştır. Bu tavrın en önemli göstergesi, dinde reformla ilgili bir kısım matbuatın yasaklanmasıdır.

Bu matbuata dahil olan ve yasaklanan yayınlardan ilki, A. İbrahim tarafından yazılan “*Milli Din Duygusu ve Öz Türk Dini*” adlı kitaptır¹⁷. Söz konusu kitabın 16 Ocak 1935 tarihli Bakanlar Kurulu kararnamesi ile *memleket aleyhinde zararlı yazılar taşıdığı gerekçesiyle* matbuat kanununa istinaden *yasak edilmesine karar verilmiştir*¹⁸.

Büyük bir bölümü İslam’da reform konusuna ayrılan kitap, bunun için ortaya pek çok öneri koymaktadır. İlginç olan nokta, bu önerilerin 1928’de İslahat Komisyonu tarafından yayınlanan rapordakiler ile fazlaca benzemesi; hatta bazılarının aynı olmasıdır. Oysa bu reform önerileri, aynı zamanda kitabın yasaklanma nedenleri arasında yer almaktadır. Yani 1928’de reform programının birer parçası olarak sunulan şeyler, 1935’te bu kez karşımıza bir kitabın yasaklanma nedenleri olarak çıkmaktadır.

Söz konusu rapor ile bir başka benzerlik ise reform yapılması için sunulan gerekçeler ile ilgilidir. Kitabın birkaç söz başlıklı ilk bölümünde yazarın ortaya koyduğu gerekçeler ile ıslahat komisyonu gerekçeleri prensipte aynı gözükmektedir. Yazar “*ıçtimai nizamın her sahasında tekâmülü esas ittihaz[kabul] ediyoruz da din de tekâmülü hiç aramıyoruz*” diyerek, bu sahada bir tekâmülün mümkün olduğu iddiasıyla yola çıkmaktadır¹⁹. Biraz sonra ise iddiasını şu ifadelerle daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır: *Eski dinler tekâmülü kabul etmiyorlar. Bu vaziyet karşısında da medeni insanların hislerine hitap etmekte aciz kalacaklardır. Onun için ben mütekâmil bir dinin vücudunu zaruri görüyorum. Eskimiş, cüce kalmış ve dumura uğramış eski dinlere karşı inkişaf ve tekâmülü kabul eden asri bir din iddiasında bulunuyorum*²⁰. Nitekim kitap hakkında hazırlanan tetkik raporunda da bu ifadelere dikkat çekilmiş ve kitabın sakıncalı bulunmasının ilk nedeni olarak A. İbrahim’in “*eskimiş cüce*

¹⁷ *Milli Din Duygusu ve Öz Türk Dini* adlı kitabın yazarı A. İbrahim’in kimliği ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bilkent üniversitesi ve bazı Amerikan kütüphanelerindeki kataloglarda yazarın ilk adı Addülvahid yahut Abdulwahid olarak geçmektedir. Kitabın 90. Sayfasında kitabın 13. 08. 1931 tarihinde tamamlandığı yazmaktadır. Ancak basımı 1934 yılında gerçekleşmiştir. Bu kitapla ilgili ilk bilgiye, Lootfy Levonian’ın *The Turkish Press 1932-1936* adlı eserinde “Din” başlığı altında rastlıyoruz. Türkiye’de din, laiklik ve inanç konusunda farklı ve temel eserlere yer verilen başlık altında bu kitaba da yer verilmesi ilginçtir. Lootfy Levonian, *The Turkish Press 1932-1936*, American Press, Beirut 1937, s. 37-41. Söz konusu kitabı yakın dönemde ele alan ve kitapla ilgili bazı belgelerin de yer aldığı bir çalışma için bk. Mustafa Yılmaz, Yasemin Doğaner, *Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2007, s. 81-82; 205-210.

¹⁸ BCA, 30. 18. 1. 2. 51. 4. 5. Kararda adı geçen Matbuat kanununun Matbuaların toplatılması başlıklı On yedinci fasıl 51 inci maddesi şu şekildedir: Yabancı bir memlekette çıkan bir gazete veya mecmuanın Türkiye’ye sokulması ve dağıtılması İcra Vekilleri Heyeti kararıyla menolunabilir. Dağıtılan nüshalar karardan evvel, İcra Vekilleri Heyetinden müstacele karar alınmak üzere Dâhiliye Vekilinin emriyle toplatılabilir. Menolunmuş gazeteleri memnuiyeti bilerek Türkiye’ye sokan ve dağıtanlardan 300 liraya kadar ağır para cezası alınır. *Resmî Gazete*, 8. 8. 1931, S:1867, s. 735.

¹⁹ A. İbrahim, *Milli Din Duygusu ve Öztürk Dini*, Türkîye Matbaası, İstanbul 1934, s. 3.

²⁰ A. İbrahim, *age.*, s. 5.

kalmış ve dumura uğramış eski dinlere karşı inkişaf ve tekâmülî kabul eden asri bir dinin lüzumunu müdafaa” etmesi gösterilmiştir²¹.

Dinde reform ile millileşme arasında bir eşdeğerlilik kuran yazar, buradan hareketle dinde tekâmülî ve dinin asrileşmesinin dinin millileşmesi ile mümkün olacağını savunmakta ve milli dinin esasını şu beş şey olarak göstermektedir:

1. *Dinin esası ahlakî olmalıdır... Din noktainazarından eski din telakkisindeki cennet hülyası, cehennem ve Allah korkusu, peygamber şefaati gibi bir takım müeyyide ve menfaate müstenit harici tesirata tabi olmayarak ahlakın en yüksek şekline istinat eden bunu bizim için Arap kültüründen uzaklaşarak milli kültürle ifade eden yeni din telakkisi dinin hakiki mahiyetini göstermez mi? Din artık ihtimallikten, semavilikten kurtulmalıdır. Din hakikati ve katiyeti ifade eden yeryüzü dini olmalıdır.*

2. *Din ilimle birleşmelidir. Kuvvetini ilimden almayan dinler daima zayıf kalır, insanları hiçbir zaman tatmin edemez.*

3. *Millî din halkı irşad etmelidir. Millî din yalnız bu dinin halka ne demek olduğunu anlatmak değildir her mertebedeki insanları bir araya toplayarak onları her vasıta ile irşad etmek ve bu suretle bir memleket halkının ruhunu teshir ederek onları bir ocakta kaynaştırmaktır.*

4. *Dinin bir esası da musiki olmalıdır. Lisanın ifade edemediği yüksek hisleri ve derinlikleri ancak musiki terennüm edebilir.*

5. *Millî dinin esaslarından birisi de hiç şüphesiz millî lisanın hâkimiyetidir²².*

Pek çok milletin bunları gerçekleştirerek millî bir dine sahip olduğunu savunan yazar, Türkiye’de ise henüz Arap harsı etkisi altında bulunulduğundan, İslamiyet dininin asri bir din haline sokulamadığından şikâyet etmektedir. Oysaki yazara göre ufak bir reform ile İslamiyet dinini, iptidailikten kurtarmak ve medeni bir şekle sokmak, yani millîleştirmek kolaydır²³. Bunun için yapılması gerekenlere ise yine kitabın ilerleyen bölümlerinde yer verilmiştir. Yazar, evvela lisanı ayrı bir önem ve yer vermiş; İslam ve ibadetle ilgili her hususta Türkçenin kullanılmasını millî bir din için ilk şart olarak göstermiştir: *Türkler için anlaşılmayan lisanı ve tercümesinde de kuru ve heyecansız olan sönlüklüğü, ibadet külfetleri gibi zait şekilleri ve sonra Muhammet’in, içtimai kuvveti hiçe indirerek şefaatchiliği bizi sahteliğe sevk ediyor. Çünkü yabancı lisanla haykıran bu din bizi yüksek bir duygu ile meşbu kılmıyor, anlaşılıyor. Her türlü ibadetler zoraki, heyecansız ve sahte oluyor. Dinin mahiyeti elden gidiyor. Onun için biz millî havamızla hakikati takdis etmekle hakikaten milletimize*

²¹ Yılmaz, Doğaner, age., s. 205

²² A. İbrahim, age., s. 79-82.

²³ A. İbrahim, age., s. 7-8.

iyilik, say, vazife, ilim ve irfan ile merbut kalmayı, milli mabetlerimizde daha iyi öğreneceğiz. O zaman hakiki dini kendi benliğimizde bularak milli sahada hem bir medeniyet vücuda getireceğiz, hem de hakiki Tanrımıza yani ideal fazilet ve kudrete kavuşacağız. Dinlerin umumi esasları ve ilmi ve felsefi esaslara istinaden kabul edilmekle beraber o esasları takdis ve candan kabul için herhalde hakiki dinin milli duygu ile meşbu olması icap eder. Yoksa başka şekilde hakiki dinin anlaşılmasına imkân olamaz²⁴.

İkinci olarak lisanla bağlantılı olan ve milli dinin esaslarından gördüğü musiki ve edebiyata dikkat çekmiştir. Yazara göre din, Türkün manevi hayatının en mühim bir safhası olması itibarıyla Türk dini, Türk edebiyatından, Türk musikisinden doğacaktır. Çünkü Türk edebiyatı, Türk musikiyi Türkün manevi hayatını teşkil etmektedir. Bunların tekâmülü, zenginleştirilmesi ve toplanması için her yıl bir “Halk Edebiyatı günü” düzenlenmesini, elde edilen verilerin kitap halinde neşredilmesini teklif etmiştir²⁵.

Üçüncü olarak ise yazar, bir kez daha 1928 İslahat Komisyonu raporunu hatırlatan camilerin “asri” bir şekle sokulması önerisini ortaya atmıştır. Bu konuda camilerdeki oturma düzenine ve bunun sıhhatli olmadığına, yine bunun neticesinde ortaya çıkan hijyen problemine dikkat çektikten sonra kıyafetlerin temizliği ve baş kapatma meselesine değinmiştir. Yazar, *eski ibadet şekli*nden daha mütekâmil ve asri bir şekilde secdeye varmadan başı açık ibadet etmeyi teklif etmektedir. Camilerdeki mevcut ibadet şeklinin kıyafeti düzgün olan kimselerin camiye gelmemesine yol açtığını savunarak ibadet şeklini değiştirmekle birlikte herkesi camiye gelebileceğini öne sürmüştür. Burada ise ibadeti araları az mesafeli münferit kürsülerde yapmayı teklif etmiş ve bunun ibadeti kolaylaştıracağı ve daha asri hale getireceğini belirtmiştir. Son olarak ise camilere biraz musikinin girmesini tavsiye etmiştir²⁶.

Bunların dışında yazarın ortaya attığı en radikal öneri, mihrabın değiştirilmesi ve Sakarya’ya çevrilmesidir. Muharrir bu öneriyi ve gerekçelerini şu şekilde dile getirmiştir: *Biz Arap harsından tamamıyla sıyrılmak ve milli benliğimize hâkim olmak için mutlaka cenuba boyun eğen mihrabı değiştirmeliyiz. İhtimai hayattan kalkması hiçbir zaman temenni olunmayan din baki kaldıkça mutlaka mihrabımızı Sakarya’ya tevcih etmeliyiz. Bu da zamanla vatan çocuklarına verilecek milli terbiye sistemiyle, maarifle kaim olacaktır. Türklüğe tapmak, bütün Türk vatandaşlarına merbut olmak, Türk vatanına tapmak ne demektir, bunu düşününüz ve duyunuz. O kadar çalışıyoruz, çabalıyoruz, ıstırap çekiyoruz, vatan, millet uğ-*

²⁴ A. İbrahim, *age.*, s. 60-61.

²⁵ A. İbrahim, *age.*, s. 84-85.

²⁶ A. İbrahim, *age.*, s. 75.

runda ölüyoruz, bir de tutup Araçların kültürüne esir oluyoruz! Mabetlerimizde milli şarkılarımız terennüm edilsin, Türklüğün ulviyeti mabetlerde takdis edilsin, oradan alınan ulvi heyecanlarla hedefimiz milli gayelere teveccüh ederek yeni bir şark medeniyetini bütün samimiyetiyle vücuda getirelim²⁷.

A. İbrahim'in *Milli Din Duygusu ve Öztürk Dini* adlı kitabı ile ilgili hazırlanan tetkik raporunda kitapta yer alan ibarelerden yazarın *yeni bir din mübeşşiri olmak istemiş gibi* kalem kullandığına, bu dini milliyet ve ilme istinat ettirmek istediğine, tarif ettiği cami şeklinin Protestan kiliseleri ile aynı olduğuna dikkat çekilmektedir. Bunlardan hareketle kitabın yazılış nedenleri olarak şunlar gösterilmiştir: *Protestanlık usulünün Türk dinine sokulması için milliyet kelimesini kendine paravan tutmak yahut da pozitivizm ile Bektaşilik ve Protestanlık arasında karışık ve milletin genel düşüncelerini bozacak yeni bir mezhebi ortaya atmak*²⁸. Neticede kitabın memleket aleyhinde zararlı yazılar taşıdığına hükmedilerek kitabın satışının yasaklanmasına karar verilmiştir²⁹.

Söz konusu dönemde dinde reform meselesini ele alan ve bu yüzden dağıtımı ve satışı yasaklanan bir diğer yayın, H. Veli Yücebey tarafından yazılan *"Müslümanlığın Beş Şartları" yahud "İslam Dininde Yenilik"* adlı kitaptır. Bu kitap da Matbuat kanunu gereği Bakanlar Kurulu tarafından yasaklanmıştır³⁰. *Mahiyeti itibariyle İslam dininde bazı reformlar yapmak maksadını takip ettiği* anlaşılan kitabın *bazı dini münakaşaların zuhuruna sebep olması muhtemel bulunduğu* için yasaklandığı belirtilmektedir³¹.

İslam'ın beş şartını uygulamayı kolaylaştırmak ve asrın icaplarına uygun hale getirmek için kitabı yazdığını belirten yazar, kitabın içeriğinde İslam'ın Kelime-i Şahadet dışındaki şartları olan zekât, oruç, hac ve namaz konusundaki görüşlerine yer vermekte ve bunların uygulanışında bazı değişiklikler teklif etmektedir.

İlk olarak zekât konusunu ele alan yazar, zekât ödenmesi için bir komisyon oluşturulması gerektiğini belirtmiştir. Bu komisyonun görevini, zekât verecek kişilerin belirlenmesi ve vermek istemeyenler için zorlayıcı

²⁷ A. İbrahim, *age.*, s. 40-41.

²⁸ Yılmaz, Doğaner, *age.*, s. 210.

²⁹ A. İbrahim'in önerdiği reformlar ve milli din meselesi, aslında ilk kez ortaya atılan ve konuşulan şeyler değildir. Bahsedildiği üzere 1928 tarihli İslahat Komisyonu raporundaki önerilerle paralellik arz etmektedir. Dahası, komisyonda yer alan ve daha sonraki yıllarda ömrünü, İslam ile laik yapıyı entegre ederek milli bir din inşa etmeye adayacak olan Halil Nimetullah Öztürk'ün düşünceleri ile de uyumaktadır. Öztürk, laikliği merkeze koyarak milletleşme ve çağdaşlaşma arasında sıkı bir bağ kurmaktadır. Halil Nimetullah Öztürk, *Türkleşmek, Layıklaşmak, Çağdaşlaşmak*, İstanbul 1953. Ancak Öztürk de sahip olduğu Kemalist söyleme ve laikliğe yüklediği aşırı manaya karşın 1933 Üniversite reformunda tasfiye edilmekten kurtulamamıştır. Cumhuriyet Arslan, "Halil Nimetullah Öztürk", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 200

³⁰ BCA, 30. 18. 01. 78. 76. 20.

³¹ BCA, 18. 86. 284. 1937.

tedbirler alınması olarak belirlemiştir. Hatta yazar, memleket kanunları dairesinde zenginlerin, zekât için zorlanmasını önermiştir³².

Oruç konusunda da bir tadilata ihtiyaç olduğunu düşünen yazar, oruç süresinin dünyanın her yerinde değişik olmasını yanlış bulmaktadır. Hz. Muhammed zamanında oruç ayetinin indiği vakit oruç süresi kaç saat ise bütün Müslümanların o kadar müddet oruç tutması önerisini ortaya atmıştır. Bu süreyi de 14 saat olarak belirlemiştir. Oruç gibi diğer ibadetlerde de oluşturulacak bir kurulun belli başlı amelde kendisine uyulan imamların sözlerini incelemesini ve amelde hangi mezhepte olursa olsun Müslümanlara kolay gelen müeyyidelerin kabul edilmesini teklif etmiştir³³.

Hac vazifesi hususunda ise zenginlerin bu ibadetlerini belli bir süre tehir edebileceklerini; buraya harcanacak paraların Türkiye, İran, Afganistan gibi müstakil İslam devletlerinde bu memleketlerin müdafaası, ilmi ve fenni gelişmeler için harcanması gerektiğini belirtmiştir³⁴.

Namaz konusunda da yazar, hangi mezhep kolaylık sağlıyorsa o mezhebe uymanın uygun olduğunu düşünmektedir. Buna bağlı olarak beş vakit namazın üç vakitte eda edilebileceğini, buna İmam Ahmet Hanbel'in cevaz verdiğini, Hanefi ve Şafi mezhebinden olanların da bunu uygulayabileceğini belirtmektedir. Buna göre öğlen namazının farzı ile birlikte ikindinin farzı, akşamın farzı ile birlikte yatsı namazının farzını kılmakta bir mahsur yoktur. Namaz konusunda yazarın önerdiği bir diğer şey ise hakka yalvarmanın kendi dilinde daha uygun olacağından hareketle, Fatıha Suresinden sonra bu surenin tercümesinin de okunmasıdır³⁵. Namaz mevzuunda son olarak ise camilerdeki düzene değinilmiştir. Bu hususta 1928 Islahat Komisyonu raporu ve A. İbrahim'in kitabında önerdiği gibi camilerdeki düzenin değiştirilmesi gerektiği savunulmuş ve halılara kilimlere secde yapılmayıp; camilerde mutlaka yüksekçe ve saflar halinde tahtadan sıraların bulunmasını önerilmiştir. Zaten bu uygulamaya kısmen geçildiğini ve İstanbul'da Kasımpaşa'da Abdi Çavuş Camii ve Beyoğlu'nda Ağa Camiinde secde yerine sıra sıra tahtalar konulduğu belirtilmiştir. Kilise düzenini andıran bu sistemin üç faydasından bahsedilmiştir: *Birincisi Fukahaca yer cinsine secde etmek daha sevaptır. Tahta ise yer cinsidir ve halı seccadeden daha yakındır. İkincisi bu yolda tahta konulursa saflar düz olur ki safların düz olması şer'an pek mühimdir. Üçüncüsü zamanımızda vesaiti nakliyenin çokluğu sebebiyle ta bilmem neredeki*

³² H. Veli Yücebey, *Müslümanlığın Beş Şartları Yahud İslam Dininde Yenilik*, Reklam Basımevi, İstanbul 1937, s. 5.

³³ Yücebey, *age.*, s. 7-8.

³⁴ Yücebey, *age.*, s. 10.

³⁵ Yücebey, *age.*, s. 12-13.

*hastalık mikrobu halılara yerleşmiş olur. Ve kirli ayak teriyle kokmuş ayakla gezinilen ve basılan yere temiz bir Müslüman alnını koymaya ikrah eder*³⁶.

Görüldüğü üzere 1930'larda İslam ile ilgili herhangi bir reform ya da değişim talebi/önerisi, devlet tarafından hoş karşılanmamış, engellenmiş yahut desteklenmemiştir. Burada 1928 İslahat komisyonu örneğinde olduğu gibi devlet eğer bir reform yapılacaksa; bunu kendi yapmayı tercih etmiş; ancak kısa süre içerisinde bunun olmayacağını anlamıştır. O dakikadan sonra ise dışarıdan gelecek önerilere de kapıyı tamamen kapatmış, İslam dinini yine kendisi dışında tartışmaya açılmasını kesinlikle engelleme yoluna gitmiştir. Bu durum, devlet eliyle ikame edilen/edilme ye çalışılan din anlayışının korunması gayretinin önemli bir göstergesidir.

İSLAM'I RENCİDE VE TAHKİR EDEN EYLEMLER VE YAYINLARIN MEN'İ

İslam dininde reform meselesinde kendini gösteren devletin korumacı tavrı, söz konusu İslam dininin ve İslami değerlerin rencidesi yahut tahkiri olduğunda çok daha net bir şekilde görülebilmektedir. Nitekim Türkiye Cumhuriyetinde sosyalist ülkelerde olduğu gibi, dine karşı propaganda özgürlüğü de tanınmamıştır. Bilakis Osmanlı'dan devraldığı geleneği Cumhuriyet de devam ettirmiştir. Kanun-ı Esaside olduğu gibi İslam başta olmak üzere "Hak Kitapları" olan dinler, Cumhuriyetin ilk yıllarında çıkarılan kanunlar vasıtasıyla korunmuştur³⁷.

İslam'ın diğer hak dinleri ile birlikte tahkiri ve rencide edilmesi meselesi, daha Osmanlı döneminde hukuk sisteminin konusu olmuş bir mevzuudur. 1858 Osmanlı Ceza Kanununun 132. maddesi, devletçe müsaade edilmiş olan dini törenleri güç kullanarak önlemeyi üç aya kadar hapisle cezalandırmaktadır. Meşrutiyet devrinde, Hükümdarın korunmasına dair olan 55. maddenin başına "Saygıdeğer peygamberlere" alenen hakaret edenlerin üç yıla kadar hapsedilecekleri yolunda bir fıkra eklenmiştir. Milli Mücadele döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında da Büyük Millet Meclisi bunu olduğu gibi almıştır³⁸. Nitekim dinin rencide edilmesine karşı devlet tarafından önlem alınmasına dair örnekleri, daha milli mücadele döneminde görmek mümkündür. Çankırı mebusu Tefik Bey'in Büyük Millet Meclisine verdiği 10 Aralık 1921 tarihli önerge, meclis tarafından kabul edilmiş ve 12 Aralık'ta bütün bakanlıklara İcra Vekilleri Heyeti reisi imzası ile gönderilmiştir. Yazıda *Bazı umumi ve hususi mahallerde Diyaneti ve mütedeyyin olanları*

³⁶ Yücebey, *age.*, s. 14-15.

³⁷ Tunçay, *age.*, s. 216.

³⁸ Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamılık*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1972, s. 33.

rencide edecek tefevvühat[dil uzatma] ve tahkiratta bulunulduğu mesmul[işitilmiş] olduğundan bu gibi ahvale cüret edilmesinin men'i ve mücazeret[cüret] edeceklerin tecziyesi[cezalandırma] için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir³⁹.

Bir başka örnekte de Şeriye ve Evkaf Vekaletinin İcra Vekilleri Heyetine gönderdiği 29 Temmuz 1922 tarihli bir belgede *İlim, Fen, Felsefe Tettebbuati Mecmuası* adlı Ankara'da çıkan derginin birinci sayısında Hakkı Baha imzası ile yayınlanan "Din-i İslam ve Ruhbaniyet" başlıklı yazıda, din adamlarının *az bir kısmı müstesna olmak üzere kendilerini ilim ve din kisvesine bürünmüş cahilleri ve hatta sapıkları temsil ettiğini, üç dört asırdır bab-ı içtihadı kapayarak ilmin gelişmesine engel olduklarının dile getirildiği belirtildikten sonra bu makalenin ulemayı tahkir ve tezlil etmeyi kendine hedef edindiğini, bunun memlekette fitne ve fesat oluşturacağı gerekçesi ile şikâyet edilmektedir⁴⁰.*

Söz konusu hassasiyetin, Cumhuriyetin ilanından hemen sonra da devam ettiğini, benzer şekilde görmek mümkündür. 22 Nisan 1924'te Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi, Başvekâlet makamına sinemalarda hissiyat-ı diniyenin rencide edilmesi konulu bir yazı göndermiştir. Yazıda *sinemalarda hissiyat-ı diniye ve milliye rencide ve hiçbir sınıfın tezyif ve tahkiri maksadı takip edilmeyerek tamamıyla vatani, milli, ahlaki olmak esas iken bazı müesseselerin bu esastan (...) ederek garazkârane ve bir tarafın hissiyatını rencide, bir sınıfı tezyif maksadıyla temsiller yapıldığı maalesef işitilmektedir* denildikten sonra; yazıya konu olan olay aktarılmaktadır. Buna göre 17 Nisan 1924 Perşembe günü akşamı Milli Sinemada Anadolu Temsil Yurdu tarafından oynanan temsilde ulema sınıfı *Hiristiyanlar tarafından papazlarına bile reva görülmeyen tezyife maruz bırakılarak aşağılanmıştır*. Börekçi, böyle olayların bir sınıfın tezyifiyle sınırlı kalmayacağına, halkın beynine nifak sokacağına işaret ettikten sonra bunların engellenmesi için sorumlular hakkında gerekli kanuni tedbirlerin alınmasını istemiştir⁴¹.

Bu örneklerle birlikte İslam'ın muhafazası ile ilgili esas ve kati düzenleme 1926 tarihli ceza kanunu ile yapılmıştır. Dinlere karşı cürümlerin ve bunlara karşı yaptırımların kesin ve net bir biçimde yer aldığı kanunun "Din hürriyeti aleyhinde cürümler" başlıklı 175 ve 176. maddeleri şu şekildedir:

175. Madde: Her kim Deoletçe tanınmış olan dinlerden birini tahkir maksadıyla dinî işlerin yahut ibadet ve ayinin icrasını men veya ihlâl ederse bir aydan altı aya kadar hapis olunur ve otuz liradan iki yüz liraya kadar ağır cezayı naktî alınır. Eğer bu fiilin işlenmesi zamanında cebir ve şiddet ve tehdit veya tahkir vaki olmuş ise fail

³⁹ BCA, 30. 10. 00. 26. 149. 1.

⁴⁰ BCA, 030. 10. 0. 0. 86. 566. 3.

⁴¹ BCA, 30. 10. 00. 86. 566. 9.

üç aydan üç seneye kadar hapis ile cezalandırılır. Din ve mezheplerden birini tezyif ve tahkir yolunda neşriyatta bulunanlar bir aydan altı aya kadar hapis ile cezalandırılır.

176. Madde: Bir kimse Devletçe tanınmış olan dinlerden birini tahkir maksadıyla mabetlerde bulunan eşyayı yıkar veya bozar yahut diğer suretle zarar verir yahut ruhanî memurlar hakkında şiddet istimal yahut onlara karşı hakaret eder ve dil ile tecavüz eylerse üç aydan üç seneye kadar hapis yahut elli liradan yüz liraya kadar ağır cezayı naktî ile cezalandırılır. Ruhanî memurların vazifelerini icra esnasında veya vazifelerini icradan dolayı bir cürüm irtikâp olunduğu takdirde bu cürmün kanunen muayyen olan cezası altıda bir miktarı artırılır⁴².

Görüldüğü üzere devletçe tanınmış dinler olan İslam, Hıristiyanlık ve Musevilik; bu dinlerin mabetleri ve din adamları daha 1926 yılında kanunlar vasıtasıyla koruma altına alınmıştır. Bunları tahkir ve rencide edecek eylemler de cezayı müeyyideye bağlanmıştır. Yazılı hukuk ile ortaya konulan kâğıt üzerindeki bu tavrın, pratikte hayata geçirildiğine dair pek çok örnek görmek mümkündür.

İslam'ı rencide ve tahkir eden ya da resmi metinlerdeki ifadesiyle halkın hissiyat-ı diniyyesini rencide eden ve bu nedenle yaptırma maruz kalan dikkat çekici örneklerden ilki, İstanbul'da yayınlanan *Resimli Cuma* adlı derginin kapatılmasıdır. Mecmua, 13 Ekim 1927 tarihli bakanlar kurulu kararı ile kapatılmıştır. Kapatma kararında gerekçe olarak dergide yayınlanan "Bab-ı İctihadı İstanbul'da Açıyorum" başlıklı bir yazı dizisinin halkın hissiyat-ı diniyyesini rencide ile taassubu tahrik ve binmetice devletin emniyet-i dâhiliyesini ihlal edebilecek mahiyette bulunması gösterilmiştir⁴³. Muharriri H. A. olarak verilen söz konusu yazı dizisi, 21 Temmuz 1927 tarihinde derginin ilk sayısı ile başlamış ve sonuncusu 13 Ekim 1927 tarihinde yayınlanmıştır. Yazı dizisi ve mecmua, 13 hafta boyunca düzenli olarak yayınlanmıştır. Makale silsilesine ismini veren Bab-ı içtihat meselesi 21 Temmuz tarihli ilk sayıda ve bu sayıdaki ilk makalede açıklanmıştır. Temelde fıkhi mezheplerin bir eleştirisi ile başlayan yazıda dört mezhebin kendi ortaya koydukları esasları kesin ve değişmez olarak kabul etmeleri ve "Bab-ı İctihat"ı kapatmaları eleştirilmiştir. Ancak esas eleştirilen nokta, yazara göre içtihat kapısı kapatılırken bu mezheplerin, dinin esasından ayrılmaları ve dinin akıl ile tetkikine mani olarak bütün Müslüman âlemini kurban etmeleridir. Düşündükleri ve Müslümanlığa ilave ettikleri şeyleri Allah'ın bir nası gibi değişmez, değiştirilemez olarak göstermişler, bunları kabul edenleri mümin, etmeyenleri kâfir olarak nitelmişlerdir. Üstelik din üzerindeki münakaşala-

⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İctima III, Cilt 23, 1. 3. 1926, s. 20.

⁴³ BCA, 30. 10. 0. 18. 105. 17.

rı kendilerinden sonra gelen Müslümanlara haram kılmışlardır. Oysa yine yazara göre Allah emri olan her din herkesin anlayabileceği bir dille söylenir ve anlaşılması için yoruma ihtiyaç yoktur. Hal böyle iken yazar şu soruyu sormaktadır: “Allah kitabını peygamberiyle söyledi. Acaba peygamber eksik mi söyledi, dinin ameli kısmını karıştırdı mı ki bir amelde mezhep vaaz edebiliyor, imamlar da ayrı ayrı mezhepler icat edebiliyorlar?”⁴⁴.

İslam’da en temel problemi, mezhepleşmeler olarak gösteren yazar, akıl ve mantık sayesinde ne imamlara ne de mezheplere gerek olmadığını düşünmekte ve buradan hareketle makalelerin amacını, bab-ı içtihadı yeniden açmak ve İslam’ı akıl ve mantık ile yeniden değerlendirmek, sorgulamak olarak belirtmektedir⁴⁵.

İlk iki sayıdan sonra ise mecmuanın yasaklanmasına esas konu olması muhtemel yazılar neşredilmiş ve bu yazılarda İslam’ın temel esasları, sorgulanmıştır. Makalelerde öne çıkan konulardan biri, Kur’an-ı Kerim’in sahliliği ve vahiy meselesidir. Yazar, ilk olarak Hz. Muhammed’e Hıra Dağında vahiy gelmesini ele almıştır. Ortada okunacak bir şey olmamasına karşın ilk emrin “İkra” olmasından ve Hz. Muhammed’in okuma yazma bilmemesinden hareketle, vahiy olayının gerçekte olup olmadığını ve Hz. Muhammed’in peygamberliğini tartışmaya açmaktadır. Hz. Muhammed’in Hıra Dağına peygamberliğinden önce de gitmesini, kendisinin bir din tasarlamasına bağlamaktadır. Hatta Hz. Muhammed’in daha önceki Asya dinlerinde Tanrı ile görüşülen yerlerin genellikle yüksek yerler ve dağlar olduğunu bildiği için ve Hz. Musa’nın böyle bir dağda Tevrat’ı aldığına inanıldığı için Hıra dağında vahiy geldiğini söylediğini iddia etmektedir. Yazara göre buradaki amaç, hem Hz. İsa’ya hem de Hz. Musa’ya inananların, Hz. Muhammed’e de inanmalarını sağlamaktır⁴⁶. Açıkça Hz. Muhammed’in peygamberliğini gerçek olmadığını ifade eden yazar, Kuran’ın da Allah kelamı olmadığını; Hz. Muhammed’in kendi sözlerinden teşekkül olduğunu iddia etmektedir⁴⁷.

Kuran’ın Arapça inmesini de sorgulayan yazar, yeryüzünde Araplardan daha büyük ve daha gelişmiş milletlerin olduğunu; İran, Bizans, Roma, Turan gibi her sözünü icra ettirebilme gücüne sahip hükümetler varken Arapların tercih edilmesinin mantıklı olmadığını belirtmektedir. Ayrıca İsrâ Suresinin 15. Ayetinde yer alan “Biz bir kavme resuller göndermedikçe

⁴⁴ H. A., “Bab-ı İctihad-ı İstanbul’da Açıyorum-1”, *Resimli Cuma*, 21 Temmuz 1927, S. 1, s. 8-9.

⁴⁵ Bab-ı İctihad kavramı gerçek/doğru İslam’ın tekrar ortaya çıkarılması taleplerini dile getirilmesi sırasında sıkça başvurulan bir kavramdır. Kara’nın ifadesi ile kapalı kapı, taklidin, donukluğun, gerilemenin, çöküşün; açık kapı ise aklın, yeni yorumların, canlanmanın, ilerlemenin kuvvetli sembollerinden ve işaretlerinden biridir. Kara, *age.*, s. 128.

⁴⁶ H. A., “Bab-ı İctihad-ı İstanbul’da Açıyorum-3”, *Resimli Cuma*, 4 Ağustos 1927, S. 3, s. 8-9.

⁴⁷ H. A., “Bab-ı İctihad-ı İstanbul’da Açıyorum-6”, *Resimli Cuma*, 25 Ağustos 1927, S. 6, s. 8-9.

cezalandırır değiliz” ifadelerine karşın Japonya, Amerika, Avustralya hatta 400 milyonluk Hindistan’a bile resul gönderilmemesine işaret etmektedir. Aynı bahiste dikkat çekilen bir diğer husus da Kuran’ın bütün insanlık için gelmesine karşın Kuran’da sadece Arabistan yarımadasına komşu kavimlere yer verilmesi ve bunların isminin geçmesidir. Fakat dünyadaki milletlerin hepsi bunlardan ibaret değildir. Buradan hareketle muharrir şu yargıya ulaşmaktadır: Hz. Muhammed’in bilmediği bu milletlerin isimleri de Kuran’ın bir ayetinde yazılı olmalı idi. Aksi halde Kuran’ın Hz. Muhammed ve birkaç millete gönderildiğine inanmak mecburidir. Çünkü Arabistan’a hemhudut olan beş milletten başka bir millete haber verilmemiş, Kuran’da başka bir milletten bahis olunmamıştır. Muharrir bunlardan hareketle Kuran-ı Kerim’i “Muhammed’in kitabı” olarak nitelemiş ve İslam’ın da Yahudilik gibi milli; sadece Araplara has bir din olduğu sonucuna ulaşmıştır⁴⁸.

Makalelerde kader anlayışı, cennet ceennem, ahiret anlayışı gibi İslam inancının temel esasları da sorgulanmaktadır. Dünyada olup bitecek şeylerin olmadan evvel Allah tarafından takdir edilerek yazılmış olduğu inancı eleştirilmektedir. Yazara göre eğer dünyada olacak şeyler önceden Allah tarafından emrolundu ise ne sevabın, ne günahın, ne imanın, ne küfrün ve ne tövbenin bir manası kalmamaktadır. Çünkü Allah’ın önceden takdir ettiği bir şeyi insanın bozması imkânsızdır. Haliyle peygamberlerin din neşretmelerinde de herhangi bir fayda söz konusu değildir⁴⁹. Uzunca ele alınan hususlardan biri de cennet, ceennem ya da başka bir ifadeyle ceza ve ödül kavramlarıdır. Cennet kavramının diğer bütün dinlerde de var olduğunu belirten yazar, cennete girmek için Müslüman olmanın şart olmadığını iddia etmektedir⁵⁰. Kıyametin ise dünyada kopacağını, mizanın dünyada kurulacağını; o halde ahiret namıyla başka bir âlemin olmadığını ve ahiret gördüğümüz bu âlemden ibaret olduğunu savunmaktadır⁵¹.

“Bab-ı İctihadı İstanbul’da Açıyorum” başlıklı makalelere katı bir pozitivist anlayışın hâkim olduğunu görmek mümkündür. Sadece maddeci bir bakış açısıyla düz mantıksal çıkarımlar yapılmıştır. Bu çıkarımlar üzerinden de İslam dini ve esasları ciddi bir eleştiriye ve hücumu maruz kalmıştır. Bu hücumlar da derginin kapatılması noktasında en önemli neden olmuştur.

Nitekim İslam’ın rencide ve tahkir eden eylemlerin hoş görülmediğine dair tek örnek bu makaleler silsilesi değildir. 1929’da *Genç Düşünceler Mecmuası*’nın yazarı ve müdürü Kasım Tevfik Bey, İslam dinini tezyif edici yazılar yazdığı gerekçesi ile İstanbul 3. Ceza Mahkemesinde Ocak 1929’da yar-

48 H. A., “Bab-ı İctihad-ı İstanbul’da Açıyorum-4”, *Resimli Cuma*, 11 Ağustos 1927, S. 4, s. 8-9.

49 H. A., “Bab-ı İctihad-ı İstanbul’da Açıyorum-5”, *Resimli Cuma*, 18 Ağustos 1927, S. 5, s. 8.

50 H. A., “Bab-ı İctihad-ı İstanbul’da Açıyorum-9”, *Resimli Cuma*, 15 Eylül 1927, S. 9, s. 8.

51 H. A., “Bab-ı İctihad-ı İstanbul’da Açıyorum-11”, *Resimli Cuma*, 29 Eylül 1927, S. 11, s. 8.

gulanmıştır⁵². Yargılamaya konu olan yazı ise Kasım 1928'te Genç Düşünceler Dergisi'nde yayınlanan "Haz. Muhammed'e Açık Mektup" başlıklı makaledir. 1 ve 8 Kasım'da iki cüz halinde yayınlanan makale, Hz. Muhammed'e hitaben yazılmış ve içeriğinde "Hz. Muhammed'in softacıları" olarak nitelenen din adamları, ağır bir eleştiriye tabi tutulmuştur. Din adamlarının akıl ve ilmi bir kenara bırakarak bir hurafe deryası içerisinde dini, bir şekil perestliğe çevirdikleri savunulmuştur. Dahası bunu yaparken Hz Muhammed'in emirlerini ve şeriatı kullandıkları dile getirilmiş ve bu kişiler Hz. Muhammed'eşikayet edilmiştir:

"Şekil perestliği senin mani etmiş ve hatta şekle ve puta tapanların, sana münkir olduklarını katıyetle söylemişinken, mollacıklarımız, tam üç yüz şu kadar seneden beri yalnız ve yalnız, asrının şekillerine tapmışlar ve onu takdis etmişlerdir. Kuranın yapraklarını öpmek, dört duvarı ziyaret etmek yani sahtekârlığa yardım edecek bir nam kazanabilmek için canını, hayatını tehlikeye koyarak ve malını feda ederek Arabistanın bilmem neresine kadar gitmek sarih bir putperestlik değil midir? Değildir dersen ne yalan söyleyeyim, Hazreti Muhammed'e artık softacılarını himaye ediyor diye daha ki münkir olurum... Ya Resuallah, çünkü va'z ettiğin şeriatının esrarlı perdesi altında binlerce facia ve yüz binlerce sahtekârlıklar ika' eden[yapma, yaptırma], senin için belki aziz fakat bizim için de müstekreh[tiksindirici] ve korkak birer şerir[kötülük işleyen] olan softacılarımız her işlerini sana, senin emrine senin şeriatına izafe ederek işledikleri gibi, beka sırrınamezhur olan ruhunda her cereyanı ve her ifalimatlub[istenilen] tarafa isale muktedir olduğunu yine onlar mükerrer teminatlarla söylüyorlardı"⁵³.

Hac gibi bir esası putperestlik olarak niteleyen, din adamlarını topyekûn sahtekârlıkla itham eden yazar, savunmasında dini tezyif etmediğini sadece içtihadını yazdığını belirtmiştir⁵⁴. Yazarın yargılama sonucunun ne olduğu hakkında bir bilgi mevcut değildir. Ancak derginin ikinci sayıdan sonra bir daha yayınlanmaması, mecmua için kapatma kararı verilmiş olabileceğine dair bir kanı oluşturmaktadır.

Daha önce dinde reform başlığı altında ele alınan ve A. İbrahim tarafından yazılan "Milli Din Duygusu ve Öz Türk Dini" adlı kitap, İslam'ı tezyif eden ve bunun neticesinde yasaklanan yayınlar başlığı altında yeniden karşımıza çıkmaktadır. Nitekim kitabın yasaklanma gerekçelerinin yer aldığı raporda, dikkat çekilen hususlardan biri, İslam dininin temel esaslarını sorgulayan yahut yok sayan ifadelerle kitapta sıkça yer verilmesidir. A. İbrahim tarafından ortaya konulan düşünceler, "Bab-ı İctihadı İstanbul'da Açıyo-

⁵² Vakıf, 14 Kanunusani 1929, s. 2.

⁵³ "Hazreti Muhammed'e Açık Mektup", Genç düşünceler, 1 Teşrinisani 1928, s. 1.2.

⁵⁴ Vakıf, 14 Kanunusani 1929, s. 2.

rum” başlıklı makale silsilesindekiler ile ciddi manada örtüşmektedir. Aynı pozitivist ve din mefhumuna karşı önyargılı ve radikal tavrı burada da görmek mümkündür. Başta Allah ve Peygamber inancı olmak üzere İslam ile birlikte bütün hak dinlerin temel esaslarına şüphe ile bakılmaktadır.

Allah inancını Halik başlığı altında ele alan yazar, halik denen büyük bir kuvvetin var olup olmadığı tartışmasını filozoflara bıraktığını belirtmektedir. Bununla birlikte böyle bir kuvvetin varlığına insanlığın yaratılışından beri ihtiyaç duyduğunu; ancak bu ihtiyacın haliğin ispatına delil olamayacağını, çünkü insanın haliği kendi benliğinde yarattığını iddia etmektedir. Yazara göre insan, büyük bir kuvveti Halik diye tasavvur ederek onu her şeyin fevkine yerleştirmiş takdis etmiştir. Buradan hareketle Halik, *halk arasında ahlaki temsil eden ve kalplerde faziletin örneği olarak mefruz [varsayılan] bir mümessil halinde yaşayan manevi bir kuvvet* olarak tanımlanmıştır⁵⁵.

Allah’ın varlığını şüpheli gösterilmesinden sonra peygamberlerin varlığı da tartışma konusu yapılmıştır. Yazar, peygamberlerin var olmadığını; onların tebliğ ettikleri kitapların da Tanrı kitabı olmadığını iddia etmektedir. Nitekim yazara göre bir ferдин Halik ile mahlûk arasında vasıta olması mümkün değildir. Peygamber sanılan kişiler ise sadece cemiyet içerisindeki yüksek fikirlere sahip, diğer insanlardan ayrılan fevkalade şahsiyetlerdir. Bu kişiler, zaman içerisinde kütlelerinin hürmetini celbetmişler ve cemiyet içerisinde birer kahraman, sonra da peygamber haline dönüşmüşleridir:

*“O zaman o kahraman da ulvî heyecanlar ile fevkalâdeliği ile cemiyette tevilit ettiği vahdeti vicdan ile bir takım şuurî ve gayri şuuri İlhamlarla kendini hakikî resul olarak görüyor. Peygamberliğini ilân ediyor. Biz insanlar da onu kabulde tereddüt etmiyoruz. İşte bu gibi haricî tesirlerle peygamber denilen faziletkâr insanların benliğinde hâsil olan galeyanların verdiği İlhamların neticesi ile o kahramanlar kendilerini hakikaten bir peygamber olarak görürler ve biz de havsalamız haricinde görünen harikaları yaratan insanların peygamber olmalarına hak veririz. Fakat hakikat halde Halik telakkisi ile bir ferдин ona vasıta olması gayri tabiî bir hâdisedir. Hiç bir mucize ile ispatı bizi tatmin etmeyebilir”*⁵⁶.

Ahiret, cennet ve cehennem konularını da ele alan yazar, bu hususlarda düz bir mantık yürütmektedir. Haliğin her şeye kadir olduğu bir yerde neden insanları kusurlu yarattığını ve onları tecrübe etme gereğini hissettiğini sorgulamaktadır. Ayrıca daha önce ortaya atılan görüşlere benzer şekilde her şeyin önceden Halik tarafından belirlendiği bir düzen içerisinde insanların imtihan etmenin manasız olduğunu belirtmektedir⁵⁷.

⁵⁵ A. İbrahim, *age.*, s. 19.

⁵⁶ A. İbrahim, *age.*, s. 54-56.

⁵⁷ A. İbrahim, *age.*, s. 28-30.

Neticede kitapta savunulan düşünceler, dönemin karar vericileri tarafından uygun bulunmamış ve kitabın maksatlarından birinin *Cumhuriyet prensipleriyle Müslümanlığın birbirine aykırı olduğunu ileri sürerek henüz dinine merbut olan İslam Türkler arasında Cumhuriyete karşı inançsızlık uyandırmak* olduğuna kanaat getirilerek ve kitabın yasaklanmasına ve toplatılmasına karar verilmiştir⁵⁸.

SONUÇ

1920'lerin başlarından 1930'ların ortalarına kadar geçen bir süreçte ele alınan olaylar ve örnekler, şüphesiz söz konusu dönemin devlet-din ilişkisini veya laiklik politikasını anlatmak için tek başına yeterli değildir. Kaldı ki belli örnekler üzerinden genel yargılara varmanın hatalı olacağı da muhakkaktır. Öte yandan ele alınan bu örnekler ve süreç vasıtasıyla bazı sonuçlara ve çıkarımlara ulaşılabilir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya konulan laiklik ile ilgili olarak din ve devlet işlerinin ayrılığından ziyade dinin devletin denetimine alınmasından bahsedilmesi daha anlamlıdır. Ancak devlet denetimi, söz konusu dönemde sadece din sahasına has bir uygulama değildir. İktisattan kültüre, tarihten eğitime pek çok sahada merkezîyetçi ve devletçi bir tutum sergilenmiş ve devlet bu sahalarda tek söz sahibinin kendisi olmasını istemiştir. Bununla birlikte bu merkezîyetçi tutuma karşı tepki, en yoğun olarak din sahasında gelmiştir. Dinin, toplum ve gündelik hayat için önemi ve işlevi göz önüne alındığında bu durum da son derece doğaldır. Her ne kadar devlet, sadece tekkelerin ve sivil mahfillerin temsil ettiği popüler İslam'a ve hurafelere karşı olduğunu deklare etse de laiklik, muhafazakâr kesimlerin hatta sıradan vatandaşların nezdinde kimi zaman din karşıtlığı olarak algılanır hale gelmiştir. Ancak çalışmada ele alınan örneklerin gösterdiği şudur ki laiklik, katı ve amansız bir din karşıtlığı olarak hayat bulmamıştır. Nitekim din karşıtı olan bir rejimin, çalışmada ele alınan eylem ve yayınları yasaklamak yerine desteklemesi; hatta bunları yaygınlaştırması gerekirdi.

Oysaki laiklik politikası ile amaçlanan şey, sadece dinin denetim altına alınması değildir. Aynı zamanda dışarıdan gelecek her türlü müdahaleye karşı dinin muhafaza edilmesidir. Üstelik bu muhafaza işlevi, sadece laiklik karşıtı olarak addedilen düşünce ve eylemlere karşı değil; dönemin hâkim atmosferinden istifade etmek isteyen pozitivist ve dini tezyif amacı güden yorumlar ve girişimlere karşı da kendini göstermiştir.

⁵⁸ Yılmaz, Doğaner, age.,s. 210.

KAYNAKÇA

1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- BCA, 18. 86. 284. 1937
- BCA, 30. 18. 1. 2. 51. 4. 5
- BCA, 30. 1. 0. 0. 18. 105. 17
- BCA, 30. 10. 0. 0. 86. 566. 3
- BCA, 30. 10. 00. 86. 566. 9
- BCA, 30. 10. 00. 26. 149. 1
- BCA, 30. 18. 01. 78. 76. 20

2. Kitaplar

- A. İbrahim, *Milli Din Duygusu ve Öztürk Dini*, Türkiye Matbaası, İstanbul 1934.
- Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, Cilt III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, Tarihsiz.
- Ergin, Osman Nuri, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt V, İstanbul 1977.
- Jaschke, Gotthard, *Yeni Türkiye'de İslamlik*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1972.
- Kabaklı, Ahmet, *Temellerin Duruşması*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.
- Kara, İsmail, *Cumhuriyet Türkiye'nde Bir Mesele Olarak İslam*, Cilt 2, Dergah Yayınları, İstanbul 2016.
- Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Levonian, Lootfy, *The Turkish Press 1932-1936*, American Press, Beirut 1937.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Mardin, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Öztürk, Halil Nimetullah, *Türkleşmek, Layıklaşmak, Çağdaşlaşmak*, İstanbul 1953.
- Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Yayınları, Ankara 2001.
- Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.
- Yılmaz Mustafa; Doğaner, Yasemin, *Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2007.
- Yücebey, H. Veli, *Müslümanlığın Beş Şartları Yahud İslam Dininde Yenilik*, Reklam Basımevi, İstanbul 1937.

3. Makaleler

- Arslan, Cumhur, "Halil Nimetullah Öztürk", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Çelik, Nur Betül, *Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem*, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, Cilt II, İletişim Yay., İstanbul 2004.
- H. A., "Bab-ı İctihad-ı İstanbul'da Açıyorum-1", *Resimli Cuma*, 21 Temmuz 1927, S. 1.

- H. A., "Bab-1 İctihad-1 İstanbul'da Açıyorum-3", *Resimli Cuma*, 4 Ağustos 1927, S. 3.
- H. A., "Bab-1 İctihad-1 İstanbul'da Açıyorum-4", *Resimli Cuma*, 11 Ağustos 1927, S. 4.
- H. A., "Bab-1 İctihad-1 İstanbul'da Açıyorum-5", *Resimli Cuma*, 18 Ağustos 1927, S. 5.
- H. A., "Bab-1 İctihad-1 İstanbul'da Açıyorum-6", *Resimli Cuma*, 25 Ağustos 1927, S. 6.
- H. A., "Bab-1 İctihad-1 İstanbul'da Açıyorum-9", *Resimli Cuma*, 15 Eylül 1927, S. 9.
- H. A., "Bab-1 İctihad-1 İstanbul'da Açıyorum-11", *Resimli Cuma*, 29 Eylül 1927, S. 11.
- Kasımoğlu Tevfik, "Hazreti Muhammed'e Açık Mektup", *Genç düşünceler*, 1 Teşrinisani 1928.

4. Süreli Yayınlar

- Resmi Gazete*, 8. 8. 1931, Sayı:1867.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, İctima III, Cilt 23, 1. 3. 1926.
- Vakit*, 14 Kânunusani 1929.
- Vakit*, 20 Haziran 1928.

